

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

BEVEZETÉS A LÉT ÉS IDŐ OLVASÁSÁBA

Dr. habil. Krémer Sándor

I. TÉMA: Filozófiai körkép. A korabeli német filozófia

Ha a fiatal Heidegger filozófiáját az egész európai filozófia történetének kontextusán belül vizsgáljuk, akkor egyértelműen az ismeretelméleti korszakban találjuk magunkat. Az antikvitást és a középkort elsősorban az ontológiai dominanciát mutató filozófiák jellemezték, amelyek mindenekelőtt a világ szubsztanciáját keresték. Az újkori európai filozófia azonban két ismeretelméleti irányzattal indul (racionalizmus, empirizmus), és Descartes korától kezdve napjainkig szinte minden jelentős gondolkodó külön episztemológiai művel foglal állást a legjelentősebb ismeretelméleti kérdésekben, és a világ szubsztanciájának, a létnek a kérdését nem tartják már igazán fundamentális kérdésnek.

Mindez érvényes a 19-20. század fordulójának német filozófiájára is, ahol elsősorban a neokantianizmus, W. Dilthey és E. Husserl ismeretelmélet jellegű filozófiai domináltak. **A filozófia sohasem választható teljesen külön egy adott kor intellektuális életétől, hiszen a kor azon alapvető, vezérlő eszméinek visszhangja és kifejeződése, amelyek gyakran öntudatlanul működnek.** Ahogy Hegel fogalmaz: “Minden filozófia korának a filozófiája, szem a szellemi fejlődés egész láncában”.¹ Ha ezen eszmék újként tűnnek is fel, a régi tradíciókba, a változásokkal teli múltba nyúlnak vissza. Ez különösen igaz a terminológia esetében, ahol akár radikális változások tanúi is lehetünk a fogalmak jelentésének átalakulását tekintve. Az európai filozófia, amelynek a német filozófia szerves része, speciális formát és karakter kapott Németországban. A gyökerek az antik görög filozófiához nyúltak vissza, a klasszikus értelemben vett teória megalkotása utáni törekvéshez. Ez a szándék azonban nem jelentett feltétlenül teljes absztraktságot, mivel többnyire involválta a valós élethez való kötődés vágyát. Ez tükröződik Goethe szavaiban is: “Fiam, fakó minden teória, s a lét aranylő fája zöld”.² A századforduló kétségtelenül legjelentősebb, a fiatal Heidegger szellemi fejlődésében is szerepet játszó filozófiai elméletei a **neokantianizmus**, az **életfilozófia** és **Husserl fenomenológiája**, amelyek maguk sem

¹ G. W. F. Hegel, *Előadások a filozófia történetéről*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977. I. Kötet, 53. o.

² J. W. Goethe, *Faust I.* (2038). Budapest: Európa Kiadó, 1986. 86. o.

függetlenek az áthagyományozott örökségtől. **Milyen társadalmi-filozófiai tradíciókba ágyazódik ez a korszak?** Érdemes egy pillantást vetnünk a 19. századi előzményekre. Visszatekintve elmondhatjuk, hogy talán csak a Leibniz halála (1716) és Kant nyitó műve (1781) közötti sivár intervallum idején tűnhetett a német filozófia sterilebbnek, mint az 1850-es években. A század közepének filozófiai színtere hullákkal és törmelékkel borított csatatérhez hasonlatos. A német tradíciók legerősebbike, az idealizmus teljes visszavonulásban. Mint tudjuk, ez a látásmód mélyen gyökerezett a német miszticizmus, protestantizmus és pietizmus talajában, amit azután Kant szekuláris etikává transzformált, és kopernikuszi fordulata révén a német episztemológiát is a newtoni tudomány korába emelte. De ezt követően Fichte és Hegel a kritikai idealizmus kanti örökségét abszolút idealizmussá változtatták, teljességgel monista fogalmakban oldva fel előbbi kettősségeit. Hegel 1831-ben bekövetkezett halála után, követői, sok egyéb kérdés mellett, a valóság ésszerűségét vitatták, és ez döntő vitának bizonyult. Következményeként az ifjúhégelianusok a hegeli metafizikáról áttértek a Feuerbach-i szekularizált humanizmusra, Marx és Engels pedig a hegeli dialektikának a társadalmi-történelmi folyamatra való radikális alkalmazását hajtotta végre. Az idealizmus, ha csak ideiglenesen is, de hanyatló tendenciát mutatott. A tudomány és a politika területén bekövetkező drámai események pedig siettettk ezt, és mindez a materializmus felemelkedéséhez vezetett. A 19. század tudományának gyors fejlődése inadekváttá tette Hegel metafizikáját és *Természetfilozófiájának* "tudományos" elméleteit. A filozófiai törekvések és a politikai realitások közti diszkrépancia fokozódó tudatosodása, a sikertelen 1848-as forradalmak után az ész progressziójába vetett hit erózióját eredményezte.

Már a század második negyedének elején megmutatkoztak a német tudomány későbbi nagyságának első jelei. A német egyetemeken, az 1820-as évek végéig, egy hibrid, hegeli *Természetfilozófiát* oktattak, amely kétséges filozófiai teóriákból dedukálta következtetéseit, ahelyett, hogy a jelenségek türelmes tanulmányozásából nyerte volna azokat. 1826-ban azonban, Liebig, aki Guy-Lussac mellett tanult Párizsban, létrehozta saját laboratóriumát Giessenben. Egy évvel később pedig Alexander von Humboldt berlini előadásai a kor szellemi trónjára emelték az empirikus tudományokat. A század ugyanezen időszakában Robert Mayer, Christian Gauss és Hermann Helmholtz emelte a német tudomány presztízsét a fizika, a tiszta matematika és az optika terén. Az edzett szellemű, empirikus tudósok felnövekvő új generációja már nem tudta komolyan venni a természet régi, idealista filozófiáját. Az a közömbös reakció, ami Schellingnek a berlini egyetemen, 1841. november 15-én tartott székfoglaló előadását kísérte, mintegy néma tanúsága volt a spekulatív filozófia hanyatlásának. Schelling 1841-es berlini előadásait Kierkegaard, Bakunin, Engels és Burckhardt is hallgatták, és ily módon az ő antihégelianizmusa is hozzájárult ahhoz az egyre erőteljesebbé váló támadáshoz, amit az ifjúhégelianusok és mások irányítottak Hegel ellen, elutasítva őt teljes egészében, mint negatív és absztrakt filozófust. Az 1840-es évek különböző antihégelianusai, ideértve Schopenhauert is, a kantianizmus újjáéledéséhez készítették elő az utat.

A neokantianizmus

"Tehát vissza kell térni Kanthoz!" - fogalmazta meg a jelszót Otto Liebmann 1865-ben (Kant és az epigonok), és a hívás követőkre talált. A neokantianizmus reakcióként született a klasszikus német idealizmus absztrakt rendszereinek terméketlenségére, valamint a materializmus fellendülésére. **Mint köztudott alapvetően két centrumról beszélhetünk,** a Hermann Cohen, Paul Natorp, valamint Ernst Cassirer által képviselt marburgi iskoláról és a délnémet iskoláról, amelyet elsősorban a heidelbergi egyetem professzorainak, Wilhelm Windelbandnak, Heinrich Rickertnek és a fiatalon elhunyt, rendkívüli tehetségű Emil Lasknak a tanai reprezentálnak.

Windelband egyszer a következőt állította: "Mi, 19. századi filozófusok mindannyian kantianusok vagyunk." Nyilvánvaló túlzása ellenére, ebben a megfogalmazásban sok igazság rejlik, mivel Kant kritikizmusa vált a filozófiai képzés alapjává a német egyetemeken. A kanti kritikát olyan általánosan tanították, mint a filozófiai gondolkodás kiindulópontját, hogy annak befolyása teljesen egyértelmű volt azon kutatók körében is, akik nem professzionálisan művelték a filozófiát. Kant álláspontja kihatott a német oktatás majd minden aspektusára a teoretikus koherencia szintjén, bizonyos fókig befolyásolva ily módon számos 19. századi német filozófust. Némelyek őt tartották az empirikus tudományok filozófusának; mások, a dogmatikus metafizika ellenségének; megint mások pedig a tradicionális szkepticizmus által fenyegetni vélt erkölcs és vallás megmentőjének. Maguk a neokantianusok, Kant állítólagos végrendeleti örökösei, azonban

nem igazán értettek egyet abban, hogy Kant filozófiájának mely oldalát hangsúlyozzák. Mégis, két ponton egyezsége jutott a **marburgi** és a **délnémet iskola**: egyrészt azon feltétlen igényben, hogy az emberi tudás alapjait vizsgálni kell a kritika módszerével; másrészt a gyakorlati ész felsőbbrendűségében a teoretikus ész felett.

A hagyományos felfogás szerint a marburgiak Kant episztemológiai kriticismusához tértek vissza, míg a délnémet filozófusok azon alapvető erkölcsi kérdésekkel foglalkoztak, amelyekre Kant “gyakorlati” filozófiája szándékozott választ adni. **A neokantianizmus ezen szokásos felosztása episztemológiai és morális irányzatra azonban félrevezető.** A marburgi neokantiánusok ugyan valóban logikával foglalkoztak elsődlegesen, de végső soron ők sem hagyták figyelmen kívül Kant etikáját és a kategórikus imperatívusz szociális implikációit. Windelband és Rickert szintén érdeklődtek a logika iránt, de alapvetően a társadalom és különösen a történelem logikája iránt, Lask pedig közvetíteni is törekedett a modern filozófiai elméletek és a klasszikus görög tradíció között. Ily módon ők különböztek a marburgi csoporttól, amennyiben a történelem jobb megértése érdekében nagyobb érdeklődést tanúsítottak az értékek kritikai filozófiája iránt, mint a természettudományok logikai struktúrája iránt, de ugyanakkor egyetértettek abban, hogy létezik egy fogalmi felosztás a realitás és a cél, a lét és az értékek között, és e realitás, valamint a cél az erkölcsi cselekvésben egyesülnek. Ezenfelül egyetértettek még az akaró szubjektum elsőbbségében, minden tudás és a realitás spekulatív konstruálásával szemben.

Wilhelm Dilthey életfilozófiája

Wilhelm Dilthey a modern szellemtudományok megalapítója. Álláspontja azonban különbözik a neokantiánus Windelband és Rickert nézeteitől, akik szintén jelentős hatást gyakoroltak a társadalomtudományok fejlődésére. Dilthey szerint a természettudományok, a maguk szigorú törvényeivel, mennyiségileg és matematikailag meghatározott tárgyakkal, a tények és folyamatok mechanikus interpretációjával egyszerűen nincsenek abban a helyzetben, hogy felfogják az ember konkrét, élő-eleven és történeti realitását. Módszerükkel nem lehet eljutni az ember benső életéhez, érző, akaró és megjelenítő természetéhez. Sőt, a történelem értelmét és a kultúrába életet lehelő döntő értékviszonyokat sem képesek megragadni. Az emberi lénynek ez a sajátos szférája, a kultúra olyan specifikus kategóriákkal rendelkezik, amelyhez a természettudományok módszertana inadekvát. Az absztrakt, szisztematikusan konstruáló és elkülönítő gondolkodásmód elvét az ember történelmi és társadalmi lényegét. **A szellemtudományokban, Dilthey szerint, az ember benső realitásához, mint tapasztalati valósághoz kell eljutnunk az autopoetikus történelmi komplexumok és a lélek tapasztalatainak sokféleségén belül. Ez a “voluntarisztikus realizmus” nem absztrakt, formális fogalmakkal, hanem “az élet kategóriáival” foglalkozik, amelyek a tudat feltételeiként közvetlenül adóttak a lélek életében.**

Amennyiben az ember aktuális viselkedését a Dilthey féle tapasztalati tudomány felől közelítjük meg, rögtön láthatjuk, hogy az ember egy olyan szellem objektívációit hozza létre, amely transzcendálja az individuumot. Dilthey ebben az értelemben beszél “az élet nagy objektívációiról” A szellemtudományok avatott művelőjének bele kell éreznie a történelmi helyzetekbe, egy időszak vagy egy korszak értelmébe és szellemébe, vagyis az élet “objektivitásaiba”, és megragadni azt a maga saját történelmi tendenciájában, a maga “értelemtotalitásában”, ahogy Ernst Troeltsch nevezte. A cél az, hogy megragadjuk az élő szellemet a maga történelmi mozgásában. **A történelem folyamatában szinguláris események manifesztálódnak, amelyek mindegyike a másiktól elkülönült. Ennélfogva a mi történelmi horizontunkból nem tudunk megközelíteni más korokat és kultúrákat. Megjelenítésükhöz és rekonstruálásukhoz az adott korba beleérző együttgondolkodás szükséges. Diltheynek ilyen módszertani eszközökkel sikerült kifejlesztenie a történelem újfajta megértését, megalkotva így a szellemtudományok új, humanista módszerét, amely a történelmi reflexióban képes igazolni önmagát.**

Dilthey maga az úgynevezett “Történeti Iskola” hatása alatt állt, és mint tudjuk, Leopold von Ranke történész, Dilthey tanára fogalmazta meg azt a híres mondatot, miszerint “Minden kor közvetlenül Isten alatt áll”. Dilthey azonban megtagadta Rankénak a történelemmel kapcsolatos – Hegeltől származó - spekulatív és metafizikai gondolatait, mivel lehetetlen volt azokat bizonyítani. Dilthey maga nyilvánvalóan előnyben részesítette azt a megközelítést, amely belül marad az immanens végesség történelmi keretén és tartózkodik a metafizikai spekulációktól. Ő meg volt győződve arról, hogy minden filozófiai rendszer saját történelmi horizontjába ágyazott. Egyik kései művében (*A világnézet típusai* 1911), Dilthey mégis megkísérli distanciálni magát saját történelmi korától, és kifejezni az emberi egzisztencia filozófiai és vallásos

interpretációjának örök típusait és formáit mint a történelem hajtóerőit. Három lényegi formát különböztetett meg: 1. a “naturalizmust”, ami mindent az érzékelés és az ész alapján törekszik megmagyarázni; 2. a “szabadság idealizmusát”, amely a személy voluntarista fogalmát alkalmazza; és 3. az “objektív idealizmust”, amely az érzelmeket kihangsúlyozva, az egyéntől független szellemi realitást a világ alapjának és támogatójának tekinti.

Dilthey célja, mint tudjuk, “a történeti ész kritikájának” megalkotása. Objektív szellemének egyes formái az élet olyan különböző, emberi kifejezéseivé válnak, amelyek önmagukban tekintve nem racionálisan megalapozottak és nem adnak jogot időfeletti entitás tételezésére. Dilthey objektív szelleme nem azonos Hegelével, mert nem áll mögötte az általános észként felfogható világszellem. Ez az álláspont azonban egyfajta filozófiai historicizmushoz vezet nála, az objektív szellem minden megjelenési formájának relativizálásához. Semmi sem maradandó, a relativitása az utolsó szó, vallja Dilthey élete végén. A kulturális élet alapjait és axiómáit a történelmi fejlődés határozza meg és egyúttal az állandóan változó tényszerűség tárgyát képezik. Felvethetjük természetesen a kérdést, vajon mindez egy olyan társadalomhoz vezet-e, amelyben eltűnnek a kötelező értékek mihelyt tudatára ébredünk e relativitásnak? Ha igen, akkor ennek következtében a történelmi objektívációknak és a történelmi tudatnak kizárólag immanens kritikája lehetséges. Amikor azonban Dilthey megfogalmazza a fenyegető anarchiával kapcsolatos aggályait, akkor teoretikus választ már nem kapunk. “A halál nem életművet szakított félbe, csupán megváltás volt a kétségbeesett rezignációból.”³

Edmund Husserl fenomenológiája

A modern fenomenológia morvaországi születésű és eredetileg matematikusnak készülő megalapítója, Edmund Husserl a filozófiát Franz Brentano hatására választotta élethivatásul. Habár Brentano gondolatai erőteljesen befolyásolták Husserl nézeteit, különösen a középkori eredetű “intencionalitás” jelentőségét tekintve, sajátos platónizmusát egy másik filozófus, Bernard Bolzano hatásának köszönhetette.

Mire tett kísérletet Husserl? Milyen céllal alkotta meg fenomenológiáját? Az európai, illetve a német filozófia siralmas helyzete láttán Husserl sem próbálkozik mással, mint azzal, hogy a filozófiát önálló tudománnyá tegye. Legalább Arisztotelésztől kezdődő, régi törekvés ez az európai bölcsélet történetében, de különösen aktuálissá vált a 19. század második felének német filozófiai életében a természettudományok robbanásszerű fejlődése és a technikai haladás, valamint az általuk előidézett pozitívista-naturalista filozófiai irányzatok létrejötte miatt.

Husserl első, és sokak szemében legjelentősebb filozófiai műve, az 1900-1901-ben megjelent *Logische Untersuchungen* nyilvánvalóan kapcsolódik a századvéget uraló pszichologizmus-vitához. A logikát egy természettudományos pszichológiának alárendelő pszichologizmussal szemben Husserl, a neokantiánusokkal egyetértve az antipszichologizmus mellett tör lándzsát, arra hivatkozva, hogy áthidalhatatlan különbség mutatkozik a gondolkodási folyamatok ténye, a vizsgált dolgok és az ismeretek, gondolatok érvényessége, igazságtartalma között. Ahogy a *Logische Untersuchungen*ben olvashatjuk: “Minden megismerésben és különösen minden tudományban az alábbi háromféle összefüggés közötti fundamentális különbségre kell tekintettel lennünk: a.) A megismerési élmények összefüggése, amelyben a tudomány szubjektíve realizálódik, tehát a képzetek, ítéletek, belátások, feltevések, kérdések, etc. pszichológiai összefüggése... b.) A tudományban kutatott és teoretikusan megismert tárgyak összefüggése, ami mint olyan az adott tudomány területét képezi... c.) A logikai összefüggés, azaz a teoretikus eszmék specifikus összefüggése, amely egy tudományos diszciplína igazságainak, speciálisan egy tudományos teóriának, egy bizonyítéknak vagy következtetésnek az egységét konstituálja...”⁴

A transzcendentális beállítottsághoz és fenomenológiához, mely utóbbi Husserl számára az egyedüli univerzális tudomány és mint ilyen a pozitív tudományok tökéletesen rendszeres univerzumát alapozná meg, Husserl a természetes beállítódástól jut el a transzcendentális redukció révén. Ennek két lépcsőfokát különbözteti meg: 1.) a *fenomenológiai redukciót*, amikor a fenoménként felfogott intencionális aktusok immanenciáját elfogadva, transzcendensnek minősítjük a “valóságot”, vagyis az epokhé elvének

³ Erdélyi Ágnes, Bevezető. In: Wilhelm Dilthey, *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1974. 51. o.

⁴ Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen I. Prolegomena zur reinen Logik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1993. 178-179.o.

alkalmazásával “zárójelbe tesszük” a külvilágot; valamint 2.) az **eidetikus redukciót**, amikor a lényeglátás révén a fenomenektől eljutunk a jelentésekhez, az ideális objektumokhoz. Ennek következtében természetesen a világ korrelátumának tartott “én” is átalakul: a fenomenológia redukció eredménye a “transzcendentális ego”, ami csupán az önmagamra vonatkozó fenomenek “kapcsolódási egysége” (“Verknüpfungseinheit”), míg az eidetikus redukció következménye a “tudatszubjektivitás” mint a mindenkor, állandóan változó fenomenek dinamikus viszonyrendszere, amely nélkül nincs világ és viszont. Itt tehát már eltűnik a világ én-centruma.

A husserli fenomenológiai elemzések nyelvfilozófiai-grammatikai vizsgálódásokat is magukban foglalnak, amelyek a tapasztalatilag adott nyelv véletlenszerű grammatikai mozzanatain túli apriori fundamentumot, a nyelv “tisztá grammatikáját” akarják feltárni. A “tisztá grammatika” a nyelv szükségszerű szintaktikai viszonyait kutatva a nyelv ideális struktúráját hivatott felmutatni számunkra. Mivel azonban a “tisztá grammatika”, átfogóbban a “tisztá logika” tárgyát a jelentések mint ideális tárgyak képezik, így valójában nem pusztán a nyelvet, hanem a világ ideális, örök vázát akarja megragadni Husserl.

Ebben a filozófiatörténeti keretben mutatom be Martin Heidegger (1889-1976) alapvető fiataalkori művét, a *Lét és időt*. Ennek a műnek a legfőbb kérdése azonban a lét értelmére irányuló kérdés, azaz röviden a létkérdés, ami láthatóan szemben áll a fenti három ismeretelméleti dominanciájú filozófia alapkérdéseivel. Heidegger életművében különböző szempontok alapján, számos korszakot különítenek el. Abban azonban egyetért a legtöbb Heidegger kutató, hogy a korai (1919-1929) és a késői (1935-1976) korszak kiemelkedő jelentőségű, és alapvetően a létproblematika hídja biztosítja az átjárhatóságot. A filozófus korai gondolkodói fejlődését, az őt ért szellemi hatásokat tárgyaló előadás után, a *Lét és idő* szövegének elemzésére építve tágabb, filozófiatörténeti összefüggésbe helyezzük az ott tárgyalt fogalmakat és fenomeneket. Ily módon kerülnek kifejtésre a fiatal Heideggert foglalkoztató kérdések (a létkérdés; a világban-benne-lét; a fundamentálonológia és az egzisztenciális analitika; az ontológiatörténet destrukciója; a faktikus élet, stb.). Egyrészt történeti, másrészt problémaközpontú eljárással mutatom be a fiatal Heidegger gondolatvilágának főbb területeit, valamint a kor fontosabb intellektuális, tudományos, filozófiai és művészeti fejleményeit. **Az előadásokból megismerhetők a fiatal Heidegger legfontosabb filozófiai fogalmai és törekvései, és érthetővé válnak a korai Heidegger legalapvetőbb problémái és rájuk adott válaszai.**

További olvasmányok:

- Safranski, R.: *Egy némethoni mester. Heidegger és kora*. Budapest, Európa Kiadó, 2000.
- Nyíri, K.: *A Monarchia szellemi életéről*. Budapest, Gondolat, 1980.
- Erdélyi Ágnes, „Bevezető”. In: Wilhelm Dilthey, *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1974.

Ellenőrző kérdések:

- 1.Mi az alapvető különbség az ontológiai és az ismeretelméleti dominanciájú filozófiák között?
- 2.Melyek a 19-20. század fordulójának legjelentősebb német filozófiai irányzatai?